

ŽIVILĖ NEDZINSKAITĖ

Eilės Jono Sobieskio garbei: figūrinės poezijos galimybės XVII amžiuje

ANOTACIJA. Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Jonas Sobieskis buvo tas adresatas, kuriam XVII–XVIII a. Lietuvoje ir Lenkijoje sukurta bene daugiausia proginių veikalų. Vienas išradingesnių tokios kūrybos būdų, reikalavusių ypatingų kūrėjo įgūdžių ir išmonės, buvo figūrinė poezija. Straipsnyje aptariami ir analizuojami du pijoro Ignaco Krzyżkiewicziaus literatūros teorijos vadovėlyje *Attica Musa* (1674) išspausdinti figūriniai tekstai, skirti Jonui Sobieskiui. Šie tekstai tarp karaliui skirtų kūrinių ir kitų figūrinės poezijos pavyzdžių išsiskyrė reta forma (vėliava ir kalavijas), turėjo įtakos tolesnei šio žanro raidai.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Jonas Sobieskis; figūrinė poezija; poetika; retorika; Ignacas Krzyżkiewiczius.

XVII a. pasižymėjo panegirinės kūrybos gausa. Skaičiuojama, kad Lenkijoje tokio pobūdžio kūriniai sudarė nuo 30 iki 35% visos literatūrinės kūrybos¹, o iki mūsų dienų iš to laiko liko apie 6050 spausdintų kūrinių², nes kone kiekviena aukštesniųjų sluoksnių viešojo gyvenimo situacija (skyrimas į aukštesnes pareigas, vestuvės, laidotuvės ir pan.) buvo įprasminama dažniausiai

¹ Władysław Korotaj, „Dynamika rozwoju piśmiennictwa polskiego od połowy XVI do końca XVII wieku“, in: *Wiek XVII – Kontrreformacja – Barok. Prace z historii kultury*, red. Janusz Pelc, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970, p. 290.

² Hanna Dziechcińska, „Panegiryk“, in: *Słownik literatury staropolskiej*, red. Teresa Michałowska [et al.], Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990, p. 616.

specialiuose leidiniuose skelbiamų panegirinio pobūdžio kūrinių³. Atsižvelgiant į tokių kūrinių poreikį, to meto poetikos ir retorikos veikaluose taip pat gausu nurodymų, kaip kurti įvairių žanrų panegirinio pobūdžio kūrinius, nors pagrindinis minėtų veikalų tikslas vis dėlto buvo pateikti poezijos ir prozos kūrinių žanrinių ypatybių analizę, nurodyti jų komponavimo galimybes, aptarti kiekvienam žanrui labiausiai tinkamas raiškos priemonės.

Ko gero, daugiausia panegirinio pobūdžio kūrinių XVII a. buvo skirta savo-tišku šios rūšies literatūrinės kūrybos „adresatu-čempionu“ tapusiam Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Jonui Sobieskiui.

Straipsnyje trumpai pristatomas Jono Sobieskio įvaizdis literatūroje, glaus-tai apžvelgiami figūrinės poezijos teorijos pagrindai svarbiausiuose XVII a. poetikos ir retorikos veikaluose, išsamiai aptariami atidesnio tyrėjų žvilgsnio nesulaukę, bet ypač populiarūs XVII a. Jonui Sobieskiui skirti figūriniai akros-tichai, kurie išspausdinti ne kaip atskiri panegiriniai tekstai, bet įkomponuo-ti į įvairaus pobūdžio veikalus. Daugiausia dėmesio skiriama dviem Ignaco Krzyżkiewicziaus literatūros teorijos veikale *Attica Musa* esantiems figūri-niams tekstams karaliaus garbei.

JONAS SOBIESKIS LITERATŪROJE

Jono Sobieskio asmenybė, politinė veikla, ryšiai su meno ir mokslo atstovais išsamiai tirti daugiausia Lenkijos mokslininkų⁴. Įvairius tyrimus, susijusius su šio valdovo veikla ir aplinka, vykdo ir publikuoja Karaliaus Jono III rūmų

³ Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos insti-tutas, 1998, p. 13.

⁴ Irena Komasa, *Jan III Sobieski – miłośnik ksiąg*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Osso-lińskich, 1982; Zbigniew Wójcik, *Jan Sobieski 1624–1696*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983; Hanna Widacka, *Jan III Sobieski w grafice XVII i XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1987; Maciej Dariusz Kossowski, „Symbolika herbu Janina Jana III So-bieskiego w kontekście sytuacji polityczno-społecznej Rzeczypospolitej II połowy XVII wie-ku“, in: *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego* (Seria nowa), t. 2, 1995, p. 89–120; Karolina Targosz, *Jan III Sobieski mecenacem nauk i uczonych*, Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012; Anna Czarniecka, *Nikt nie słucha mnie za życia... Jan III Sobieski w walce z opozycyjną propagandą (1684–1696)*, Warszawa: Neriton, 2009.

muziejus Vilanove (*Museum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie*)⁵. Tiriami, verčiami ir leidžiami Jonui Sobieskiui skirti daugiausia panegiriniai-proginiai XVII–XVIII a. kūriniai⁶, kurių proveržį Europoje paskatino šio valdovo pasiekto svarbios pergalės: 1673 m. prie Chotyno ir ypač – 1683 m. pergalė prieš turkus prie Vienos. Vien Lenkijoje nuo 1683 m. iki 1684 m. pabaigos buvo išspausdinta daugiau nei 50 kūrinų, dedikuotų „krikščionybės ir tikėjimo gynėjui“⁷. Nemažai kūrinų Jono Sobieskio garbei skyrė ir kitų kraštų literatai⁸. Vieni kūriniai buvo rašomi, ko gero, nuoširdžiai Sobieskio pergale besidžiaugiančių poetų, kiti – užsakomi; karalių šlovino visas būrys pirmo ryškumo to meto literatūros pasaulio žvaigždžių (Stanislovas Heraklis Lubomirskis⁹, Vespasianas Kochowski¹⁰) ir mažiau ryškių, „antraeilų“ ar net „trečiaeilų“ literatų (Stanislovas Juozapas Biežanowski, Jonas Kwiatkiewiczius ir kiti)¹¹.

⁵ Hanna Widacka, *Lew Lechistanu*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2010; Barbara Milewska-Ważbińska i Magdalena Górka, *W teatrze życia i sławy Jana III Sobieskiego, czyli widowisko wilanowskie*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2010; Philippe Dupont, *Pamiętniki historii życia i czynów Jana III Sobieskiego*, opracował Dariusz Milewski, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2011; Sebastian Gawarecki, *Diariusz drogi. Podróż Jana i Marka Sobieskich po Europie*, opracowanie i wstęp Marek Kunicki-Goldfinger, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2013; *Primus inter pares. Pierwszy wśród równych, czyli opowieść o królu Janie III*, redakcja Dominika Waławender-Musz, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2013; *Sarmacka pamięć. Wokół bitwy pod Wiedniem*, pod red. Bugusława Dybasia, Aloisa Woldana i Anny Ziemlewskiej, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2014; *Marszałek i Hetman Koronny Jan Sobieski*, red. Dariusz Milewski, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2014.

⁶ Iš paskutinių darbų minėtinas Astos Vaškeliėnės vertimas su įvadinio straipsniu: Asta Vaškeliėnė, „Pergalės prie Vienos literatūriniai atgarsiai XVIII a. Lietuvoje“ ir *Teatrinis vieno akto veikalas, skirtas iškilmingai dienai, švenčiamai mokyklose šių 1783 metų spalio mėnesio 12 dieną, sukakus šimtmečiui, kai prie Vienos, vadovaujant Lenkijos karaliui Jonui III [Sobieskiui], buvo pasiekta pergalė prieš turkus*, iš sen. lenkų k. vertė Asta Vaškeliėnė, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 37: *Naujaisi liuanistikos atradimai ir šiuolaikinė istorinė vaizduotė*, 2015, p. 279–313.

⁷ Bolesław Klimaszewski, *Jan III Sobieski w literaturze polskiej i zachodnioeuropejskiej XVII i XVIII wieku*, Kraków: Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1983, p. 26.

⁸ Žr. Jerzy Śliżiński, *Jan III Sobieski w literaturze narodów Europy*, Warszawa: MON, 1979.

⁹ Stanisław Herakliusz Lubomirski, *Muza polska na tryumfalny wjazd Najjaśniejszego Jana III. Po dwuletniej elekcji na szczęśliwą koronację z Marsowego Pola do Stołecznego Miasta Krakowa*, Kraków: [s. n.], 1674.

¹⁰ Wespazjan Kochowski, *Dzieło boskie albo pieśni Wiednia wybawionego*, Kraków: W Drukarni Woyciecha Goreckiego, I.K.M., 1684.

¹¹ Anna Czarniecka, *op. cit.*, p. 79.

To meto literatūros ir dailės kūriniuose susiklostė tam tikras Jono Sobieskio kaip žymiausio savo laiko herojaus vaizdavimo kanonas: didis vadas ir karys (*rex armatus*), pasižymintis ypatinga drąsa (*virtus heroica*), krikščionybės saugotojas ir gynėjas (*defensor christianitatis et fidei*). Tačiau tokių standartinių formulių literatūros kūrėjams neužteko – šlovindami šį valdovą poetai varžėsi išradingumu. Vieni pasitelkdavo mitologinius įvaizdžius ir siejo karalių su karo dievu Marsu ar bebaimiu Herakliu, kiti gręžėsi į antikinės bei Viduramžių literatūros pavyzdžius ir lygino jį su Homero epuose apdainuotais Achilu bei Odiseju ar Torkvato Tasso *Išvaduotosios Jeruzalės* riteriu Gotfrydu, treti išvelgė Jono Sobieskio panašumą su Biblijos personažais Moze ir šv. Jonu. Dar kitiems svarbios atrodė paralelės su istorinėmis asmenybėmis: neretai karalius lyginamas tiek su Antikos karvedžiais Aleksandru Didžiuoju, Darėjumi, Cezariu, Augustu Oktavijanu, tiek su krikščionybės įtvirtintojais Konstantinu Didžiuoju ar Teodosijumi Didžiuoju¹².

Svarbu ir tai, kad kūriniuose ypatingai buvo pabrėžiamas Jono Sobieskio lenkiškumas, bandyta rasti jo giminės sąsają su legendiniu lenkų protėviu Lechu. Dažnai literatūros kūriniuose Sobieskis apibūdinamas kaip Lechistano liūtas (*Lech Lechistanu*), Lenkijos Cezaris ar Augustas (*Poloniae Caesar, Poloniae Augustus*), sarmatų Marsas (*Mars Sarmaticus*), lenkų Heraklis (*Hercules Polonus*), jį globoja pati Čenstachavos Dievo Motina.

Daug dėmesio panegirinių kūrinių autoriai skyrė ir karaliaus herbui – skydui (*Janina*), kuris traktuotas kaip apsaugos nuo priešų, ypač turkų, ir tikėjimo, t. y. krikščionybės, gynimo simbolis.

FIGŪRINIAI TEKSTAI LITERATŪROS TEORIJOS VEIKALUOSE

Pagrindinis šio straipsnio objektas – figūriniai tekstai, todėl verta bent trumpai apžvelgti tokių tekstų teorinę traktuotę. XVII a. ypač suklestėjo mažosios literatūros formos ir *poesis artificiosa* tekstai, sieti su taisyklių įvaldymu, sunkiu darbu bei įdirbiu, nuolatinio praktikavimusi. *Poesis artificiosa* ir įvairiems jos vediniams skirtų tyrimų tikrai gausu¹³, todėl nesigilindami į turtingą eu-

¹² Plačiau apie autorius ir kūrinius žr. Anna Czarniecka, *op. cit.*, p. 78–87.

¹³ Iš svarbiausių minėtini: Ulrich Ernst, *Carmen figuratum: Geschichte des Figurengedichts von den antiken Ursprüngen bis zum Ausgang des Mittelalters*, Köln [u. a.]: Böhlau, 1991; Dick Higgins, *Pattern Poetry. Guide to an Unknown Literature*, State University of New York

ropinę šio žanro tradiciją ir įvairius jo darinius, pereisime prie konkrečios temos – figūrinių tekstų, kurie laikomi viena iš *poesis artificiosa* atmainų.

Gavusi pradžią Antikoje, nepamiršta Viduramžiais, figūrinė poezija (*carmen figuratum*) tarsi iš naujo atgimė ir sužydėjo Baroko epochoje. Todėl figūrinės poezijos ypatybės imtos detalizuoti ir teoriniuose to meto veikaluose.

Vienas populiariausių ir turėjusių neabejotinos įtakos figūrinei Baroko poezijai buvo 1668 m. Viurburge pasirodęs karmelitų vienuolio Paschasijaus (1637–1692) vadovėlis *Poesis artificiosa*¹⁴, skirtas studijuojantiems poetiką. Jis pirmasis toje epochoje buvo skirtas beveik vien artificiozinei poezijai¹⁵. Be kitų, jame išskirtos ir aptartos atskiros figūrinių tekstų rūšys. Veikalas suskirstytas į penkias dalis. Pirmojoje aptariama poezijos paskirtis ir tikslas, ritmas ir eilėdara, pateikiamas skirstymas į *carmen naturale* (tradicinė poezija) ir *carmen artificiale* grupes. Antrojoje kalbama apie *carmen naturale* rūšis, trečiojoje analizuojami *carmen simplex* ir *compositum* dariniai, ketvirtojoje įvardijamos įvairių poezijos žanrų ydos ir privalumai. Penktoji ir didžiausia dalis „De diversis formulis carminis artificialis, sive arbitrarii“ („Apie skirtingas artificiozinių, arba neįprastų, eilių taisykles“) skirta pačioms įvairiausioms artificiozinių eilių formoms ir gausiems jų pavyzdžiams.

Šio veikalo autorius aiškiai įvardija dviejų poezijos rūšių bruožus: „Dividitur in naturale et artificiale, sive arbitrarium. Quarum prima, id est naturalis, agit instinctu ingenii naturali secundum sua metra naturalia. Altera vero, id est artificialis seu arbitraria, instinctu proprii genii secundum certas regulas et inventiones suo loco ad imitationem iuventuti proponenda“¹⁶ („[Poezija]

Press, Albany NY, 1987; Piotr Rypson, *Obraz słowa. Historia poezji wizualnej*, Warszawa: Akademia Ruchu, 1989. Lenkų mokslininkų tyrimai šia tema sudėti į straipsnių rinkinius: *Poesis artificiosa: between Theory and Practice (Neo-Latin Studies / Neulateinische Studien)*, eds. Agnieszka Borysowska, Barbara Milewska-Ważbińska, Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2013; *Ut pictura poesis / ut poesis pictura. O związkach literatury i sztuk wizualnych od XVI do XVIII wieku*, pod redakcją Alicji Bielak, opieka naukowa Paweł Stępień, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2013. Lietuvoje tokiems tyrimams skirta Eglės Patiejūnienės monografija, žr. Eglė Patiejūnienė, *op. cit.*

¹⁴ [Paschasius a Sancto Johanne Evangelista], *Poesis artificiosa: cum sibi praefixa perfacili manductione ad Parnassum, tam veterum, quam recentiorum poetarum autoritate studiose elaborata*, Herbipoli: Chaleographieo Eliae Michaelis Zinck, typogr. Aulico Academici, 1668.

¹⁵ Piotr Rypson, *Piramidy, słońca, labirynty. Poezja wizualna w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Warszawa: Neriton, 2002, p. 123–124.

¹⁶ [Paschasius a Sancto Johanne Evangelista], *op. cit.*, p. 9.

skirstoma į natūralią ir artificiozinę, arba dirbtinę¹⁷. Iš jų pirmoji, t. y. natūralioji, kuriama pasitelkus įgimtą talentą pagal natūralius metrus. O antroji, t. y. artificiozinė arba dirbtinė, atsiranda iš rašančiojo asmeninio supratimo ir kuriama pagal tam tikras taisykles ir išmonę, ji dėstyta jaunimui skatinant imituoti“). Pažymėjęs, kad artificiozinei poezijai reikalinga išmonė, kuri „est [inventio] studiosa, non minus gratiosa, quam curiosa“¹⁸ („reikalauja kruopštumo, ne mažiau grakštumo nei išradingumo“), Paschasijus išvardija daugybę (net 67!) tokios poezijos formų nuo *carmen aenigmaticum* ir *acrostichum* iki *rotacismum*, *steganographicum* ir *symphonicum*. Kaip gryniesi figūrinės poezijos pavyzdžiai aptariamame veikale pateikti *carmen quadratum* ir *cubicum*, taip pat sudėtingesnės formos ir kompozicijos dariniai: kūgis, piramidė, kryžius, žvaigždė, gėlė, saulė, ratas¹⁹.

Artificiozinės kūrybos aiškinimas atsiranda ir kitų vienuolių autorių literatūros teorijos veikaluose. Jėzuitų autoriai tokios kūrybos aiškinimą pateikdavo ir spausdintuose kūriniuose²⁰, ir kolegijose skaitytuose poetikos ir retorikos kursuose²¹, kurie mus pasiekė užrašyti paskaitų klausiusių studentų. Apie artificiozinę poeziją jėzuitai ima kalbėti XVII a. antroje pusėje, tačiau suprasta ji gana skirtingai: dažniausiai jungta prie epigramos aiškinimo, kartais aptarta skyriuose, skirtuose vien artificiozinei poezijai (*epigrammata et carmina artificiosa, ludus poeticus* ar *carmen artificiosum, curiosum, mirum, ingeniosum*). Štai rankraštinėje 1669 m. retorikoje²² pateikiamas toks poezijos skirstymas: „De epigrammate; de elegia; de odis; de nodis seu carmine, quod solet dedicari in festis Patronorum; de anagrammate; de chronographicis et chronosticis; de poemate; de aenigmate; de acrosticho; de palindromate; de echo“ (Apie

¹⁷ Terminą *poesis naturalis* Paschasijus vartoja tradicinės, įprastos poezijos formoms nuskaityti. Tai hegzametru, pentametru ir panašia eilėdara sukurti kūriniai. *Poesis artificialis seu arbitraria* yra *poesis naturalis* priešprieša – ji suprantama kaip poeto išmone dirbtinai sukurta, neįprasta, keista poezija.

¹⁸ [Paschasius a Sancto Johanne Evangelista], *op. cit.*, p. 50.

¹⁹ *Ibid.*, p. 108 ir toliau.

²⁰ Žr. Jarosław Nowaszczuk, *Difficillimum poematis genus. Jezuicka teoria epigramatu*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2013. Artificiozines epigramas (anagramą, aidą, akrostichus, palindromus, protėjus, leoninus) jėzuitų autorių veikaluose (pagrindiniai iš jų Jokūbo Pontano, Antano Forti, Bohuslovo Balbino) autorius aptaria skyriuje „Epigramaty kunsztowne i zabawy epigramatyczne“ (p. 188–257). Todėl straipsnio autorė nesigilino į spausdintuose jėzuitų veikaluose aptartus figūrinius tekstus.

²¹ Straipsnio autorė remiasi savo atliktais rankraštinų XVII–XVIII a. LDK poetikos ir retorikos konspektų tyrimais.

²² VUB RS F 3–2209: [Rhetorica, XVIII a.].

epigramą; apie odes; apie pynes, arba eiles, kurios paprastai dedikuojamos per globėjų šventes; apie anagramą; apie chronografus ir chronostikus; apie poemą; apie mįslę; apie akrostichą; apie palindromą; apie aidą). Šiame paskaitų kurse artificiozinė poezija dar neišskirta kaip atskira poezijos rūšis, tačiau jos atmainos pradedant anagrama vardijamos kaip savarankiškos poezijos dalys.

Vilniaus universitete 1680 m. Vincento Kosciuškos dėstyame poetikos kurse²³ randame skyrių „Corollarium ad breve artis poeticae compendium. De poesi curiosa, ita et laboriosa“ („Vainikas [priedas] prie trumpos poetikos mokslo santraukos. Apie išradingumo ir kruopštumo reikalaujančią poeziją“). Jame pateikiamos pačios įvairiausios ir išradingiausios dėstytoji žinomos epigramos atmainos, iš viso jų 18²⁴. Panaši situacija ir Mykolo Suffczyńskio 1694 m. Vilniuje skaitytame retorikos kurse²⁵, kur aiškindamas epigramos teoriją autorius pateikia skyrių „De aliis artificiosis epigrammatibus“ („Apie kitas artificiozines epigramas“). Jis išskiria 15 artificiozinės epigramos atmainų²⁶. Iš pateiktų pavyzdžių aiškėja, kad XVII a. poetikos ir retorikos dėstytojai kaip artificiozinę poeziją vis dar supranta sudėtingesnius epigramos vedinius, bet aiškinant poezijos teoriją pamažu ima rasti *poesis curiosa*, *poesis laboriosa* skyriai. Išskirtinis yra nežinomo autoriaus retorikoje²⁷ iš XVII–XVIII a. sandūros pateiktas poezijos skirstymas, kur pradedamas vartoti terminas *poesis artificiosa*.

²³ VUB RS F 3–2087: I. Breve artis poeticae compendium anno 1680 in alma Vilnensi universitate poesis traditum academicis per a[dm]odum] r[everendum] magistrum Vincentium Kościuszko, scriptum vero per me Ioannem Vladislaum Paściszewski.

²⁴ *Ibid.*, p. 62–68: 1. De artificio epigrammatis syplectici. 2. De artificio epigrammatis anadyplosis. 3. De artificio epigrammatis polyptoton. 4. De artificio epigrammatis epomonaeon. 5. De artificio epigrammatis dicti parallelon. 6. De artificio epigrammatis dicti echo. 7. De artificio epigrammatis dicti cancrinum. 8. De artificio epigrammatis dicti declinatum seu coniugatum, seu grammaticum. 9. De artificio epigrammatis dicti chronostichon. 10. De artificio epigrammatis dicti rumphalicum. 11. De artificio epigrammatis dicti paromaeon. Aliter quadratum seu achrosticon. 12. De artificio epigrammatis dicti leoninum. 13. De artificio epigrammatis dicti pangrammaton. 14. De artificio epigrammatis dicti protheus. 15. De artificio epigrammatis dicti antitheon. 16. De artificio epigrammatis anagrammatici. 17. De artificio epigrammatis dicti amabaeum. 18. De artificio carminum intercalarium.

²⁵ VUB RS F 3–2188: I. Tyrocinium eloquentiae Matthiae Troyniewicz sub Michaelle Suffczyński magistro poeseos, Vilnae, Anno D. 1694.

²⁶ *Ibid.*, p. 12–15: 1mum est aenigmaticum. 2dum epigramma artificiosum. 3tium epigramma artificiosum est musicum. 4tum est labyrinthus. 5tum in hoc manuscripto deest. 6tum protheus. 7mum chronostichum. 8vum echicum. 9num anagramaticum. 10 dialogicum. 11 cancrinum. 12 leoninum. 13 eponomaeon. 14 paralennon. 15 macrocollum.

²⁷ VUB RS F 3–1395: [Poetica, XVII–XVIII a.].

Trečia šio paskaitų rankraščio dalis pavadinta „De poesi iucunda, curiosa et artificiosa“ („Apie linksną, išradinę ir artificiozinę poeziją“). Ją sudaro keturi skyriai: „de aenigmate; de achronostico, chronosticho, chronographico et palindromate; de nodis seu carmine, quod solet in festo dedicari Sanctorum Patronorum; de echone, protheo, carmine leonino, epitaphiis, threnis“.

Iš pateiktų pavyzdžių aiškėja, kad XVII a. LDK kolegijose apie artificiozinę poeziją ar tam tikras jos atmainas (ypač mėgstamos įvairios akrostichų kombinacijos) kalbama kone kiekviename poetikos kurse ar vadovėlyje, tačiau atskirą dalį, skirtą vien figūrinei poezijai, rasime retai. Situacija keičiasi tik XVII a. pab. – XVIII a. Kaip tik šiuo metu suaktyvėja figūrinių tekstų teorija, vadovėliuose ir paskaitose pateikiama vis daugiau tokios poezijos pavyzdžių. Štai nežinomo XVII a. pab. dėstytojo poetikos paskaitų kurse²⁸ atsiranda akrostichas, kuriam suteikta rato forma, taip pat kryžiaus formos tekstas. Jėzuitų mokyklose dėstyta poetikos teorija atspindėjo ne tik šios vienuolijos požiūrį į literatūrinę kūrybą, bet atliepė ir kitų vienuolijų bei viso literatūros proceso tendencijas.

Trumpai apžvelgę figūrinių tekstų aiškinimo ypatumus XVII a. teoriniuose veikaluose ir poetikos paskaitų konspektuose, grįžkime prie Jonui Sobieskiui skirtų tokio pobūdžio kūrinių.

JONUI SOBIESKIUI SKIRTI AKROSTICHAI IR FIGŪRINĖ POEZIJA

Ypač populiari artificiozinės poezijos atmaina, kuri vėliau taps vienu iš pagrindinių komponentų kuriant figūrinius tekstus, yra akrostichas ir įvairūs jo vediniai. Nenuostabu, kad ir Jonui Sobieskiui skirtos panegirinės poezijos pradžių žymi būtent šio žanro kūrėnėlis.

Vienas ankstyviausių kūrinių, skirtų dar niekuo nenusipelnusiam Jonui Sobieskiui, įrašytas kaip dedikacija 1642 m. pasirodžiusiam Krokuvos teologijos profesoriaus ir katedros kanauninko Jono Cynerskio Rachtamowicziaus (1600–1654) veikale *Dilectus Christi discipulus (Mylimas Kristaus mokinys)*²⁹.

²⁸ VUB RS F 3–2199: [Poetica, XVII a. pab.].

²⁹ *Dilectus Christi discipulus a M. Ioanne Cynerski Rachtamovio, Coll. Maiore eloquen. Professore Tyliciano, in orato Pietatis Academico, officioso encomio celebratus, et perillustrib[us] ac magnanimis iuvenibus d. Ioanni Sobieski, d. Ioanni comiti ab Ostrorog, debiti honoris ergo pro Sacro Xenio d.d.cq, Cracoviae: In officina Christophori Schedelii, S. R. M. typog. [1642?].*

Tai veikalas apie šv. Joną apaštalą ir evangelistą, todėl autorius labai apdairiai jį dedikavo tokius pat vardus kaip šventasis turintiems ir kolegijoje³⁰ besimokantiems ypač dosnių mecenatų vaikams – Jonui Sobieskiui ir Jonui Ostrogiškiui. Jiems abiemis skirti akrostichai įdėti leidinio pradžioje. Jonui Sobieskiui skirta stema „Acrostichis stemmatis illustriss[imae] domus Sobiesciana“ („Akrostichas apie herbą, skirtas šviesiausiai Sobieskių giminei“) pasirašyta Jono Desiderijaus Lubomirskio (Ioannes Desiderius Lubomirski, studiosus eloquentiae) vardu. Šią stemą mokslininkas Baltramiejus Czarskis priskiria *stemma artificiosa* grupei ir mano, kad tokių kūrinių suklestėjimą paskatino naujos literatūros mados ir Baroko literatūros teorija³¹. Rachtamovicziaus veikle išspausdintas trumpas kūrinėlis įdomus keletu aspektų. Tai ne paprastas akrostichas, bet akro-telestichas: iš pirmų 8 eilučių raidžių susideda vardas *Iohannes*, o iš paskutinių – *Sobiesci*. Jis parašytas daktiliniu hegzametru, o tai gana reta, nes tokio pobūdžio kūriniuose dažniausiai buvo vartojamas eleginis distichas.

Illustres animas magnumque in nomen itura**S**
 Ordine seclorum virtus deduxit Olymp**O**_[,]
 Hoc bellatores delecto, rite manent su**B**
 Armati clipeo, patriam clipeare parat**I**_[,]
 Non hos trux vultu Mavors exterruit usqu**E**_[,]
 Non Bellona peregrinis onerata sariss**S**_[,]
 Ergo animae dulces patrium armant symbolon! Aut cum ho**C**
 Sub vel hoc clipeo pertingunt sidera Olymp**I**.

Šlovingas sielas, bėgant laikui virsiančias didžiu vardu, drąsa atvedė į Olimpą. Ginkluoti kariai, šį vardą išsirinkę [t. y. Sobieskį], teisėtai pasilieka po skydu, pasirengę tėvynę uždengti skydais. Jų niekada neišgąsdino nei nuožmus Marsas, nei Belona, nešanti svetimšalių ietis, taigi mielos sielos apginkluoja prigimtinį simbolį [t. y. Sobieskių herbą], arba su šiuo skydu, arba ant šio skydo pasiekia Olimpo žvaigždes [t. y. arba žuvę, arba laimėję pasiekia šlovę]

³⁰ Jonas Sobieskis Nowodworskio kolegijoje (*Collegium Nowodworscianum*) Krokuvoje mokėsi 1640–1643 m.

³¹ Bartłomiej Czarski, *Stemmaty w staropolskich ksiązkach, czyli rzecz o poezji heraldycznej*, Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012, p. 232, 237.

Įžvalgaus mokytojo akrotelestiche didžiausias dėmesys skiriamas Sobieskio herbui, kuris ir šiame, ir vėlesniuose kūriniuose traktuojamas kaip Lenkijos ir visos Europos apsaugos nuo kitatikių metafora. Šis mažas kūrinėlis atvėrė šaltinį, iš kurio kiek vėliau ėmė srūti valdovui skirta gausi panegirinės poezijos versmė.

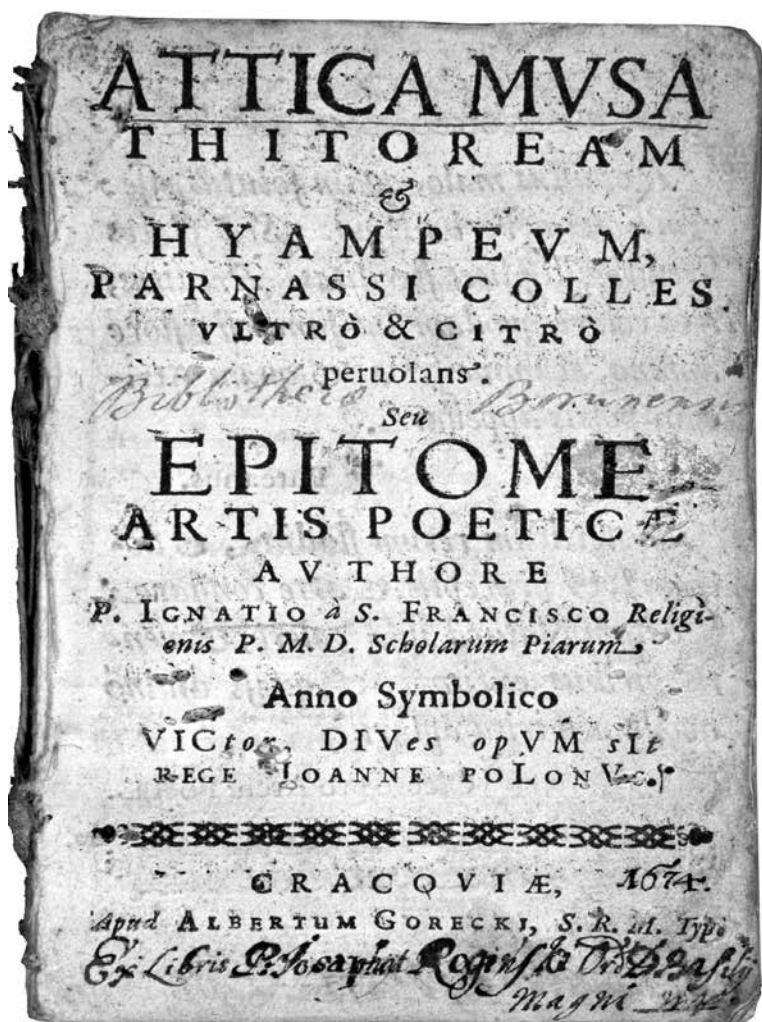
Naūjos Baroko literatūros tendencijos tikriausiai bus įkvėpusios ir du sudėtingesnės formos akrostichinius kūrinėlius, kurie pasirodė literatūros teorijos veikale. Jo autorius Andriejus Krzyżkiewiczzius (Krzyszkwicz, Kryszkwicz, 1640–1695) įstojęs į pijorų vienuoliją 1659 m. gavo šv. Pranciškaus Ksavero Ignaco vardą (spausdintose jo knygos dažniausiai vartojamas Ignaco vardas). Jis greitai išgarsėjo kaip puikus mokytojas³², o dėstant sukaupta medžiaga ir žinios buvo apibendrintos poetikos ir retorikos vadovėlyje *Attica Musa*, kuris buvo išspausdintas 1674 m. Krokuvoje³³ (1 pav.). Šis veikalas buvo pirmasis Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje, kuriame pirmą kartą išsamiai aptarta figūrinė poezija, o jame pateikti tokios poezijos pavyzdžiai, vėliau imti kartoti poetikos dėstytojų, darė įtaką figūrinės poezijos raidai. Įdomu tai, kad vadovėlio autorius figūrinę poeziją traktavo kaip naujovę, nors Lenkijoje, nekalbant apie kitus Europos kraštus, ji jau gyvavo daugiau nei šimtą metų³⁴.

Dviejų dalių veikale, papildytame mažu mitologijos žodynėliu, Krzyżkiewiczzius išdėstė pagrindinius duomenis apie poezijos terminus ir žanrus. Pirmoji vadovėlio dalis – „Thitorea, primus Parnassi collis, poeticae institutionis artem gradatim evocans ac edocens“ („Titorėja, pirmoji Parnaso kalva, poezijos meną palaipsniui aptarianti ir su juo supažindinanti“). Joje pateikiamas poezijos skirstymas į tris dalis: *genus dramaticum*; *genus epicum, sive historicum*; *genus dithyrambicum, sive lyricum* (dramatinę; epinę arba istorinę; ditirambiinę arba lyrinę); nurodomi kiekvienai daliai būdingi bruožai ir žanrai. Antroji dalis – „Hyampeum, alter Parnassi collis“ („Hiampėjas, antroji Parnaso kalva“) skirta tik *ludis poeticis* (poetiniams žaidimams). Įdomu, kad vadovėlio autorius nekalba apie tradicines poetinių žaidimų, arba artificiozinės poezijos, formas,

³² *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa: PAN, 1970, t. 15, p. 626–627.

³³ *Attica Musa Thitoream et Hyampeum, Parnassi colles, ultro et citro pervolans, seu epitome artis poeticae auctore p[at]re Ignatio a S[an]cto Francisco religionis P. M. D. Scholarum Piarum Anno Symbolico / VICTOR, DIVES opVM slt / Rege Ioanne PoLonVs*, Cracoviae: Apud Albertum Gorecki, S. R. M. Typ., 1674 (*Atikos Mūza, perskrendanti Parnaso kalvas Titorėją ir Hiampėjų, arba poezijos meno santrauka, parašyta t[ėvo] šv. Pranciškaus Ignaco, pijoro, metais simboliniais (t. y. išreikštais chronostichais): valdant Jonui [Sobieskiui] tegul lenkas skina pergales ir būna turtingas*).

³⁴ Piotr Rypson, *op. cit.*, p. 122.

1 pav. Ignaco Krzyżkiewicziaus veikalo *Attica Musa* (1674) antraštinis lapas

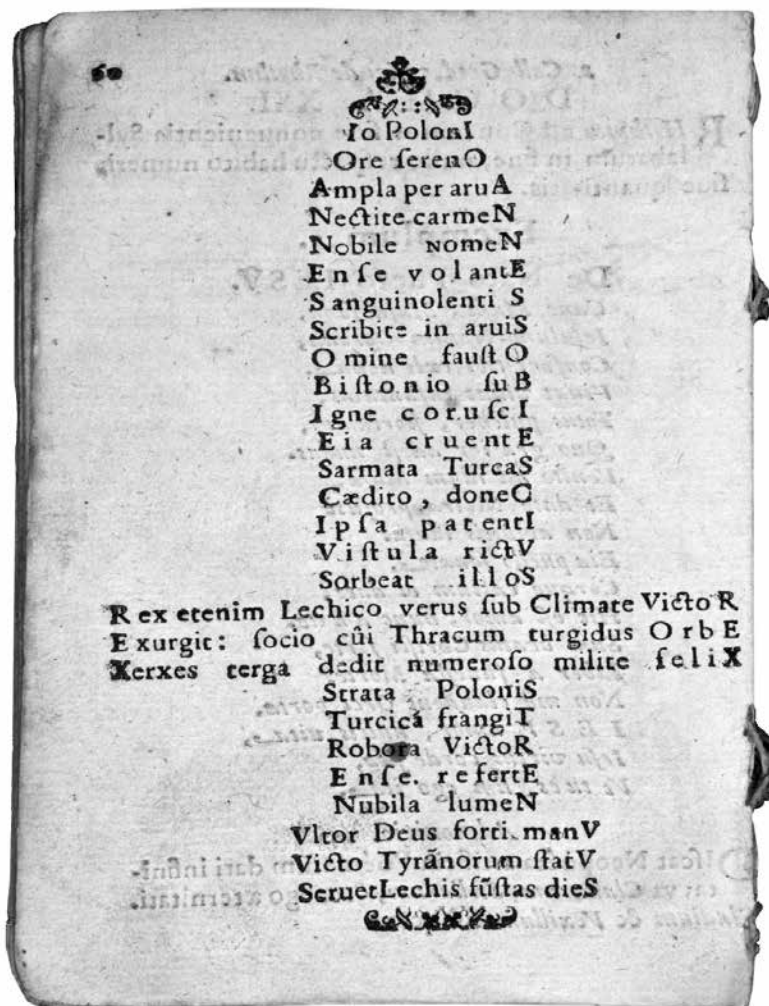
pvz., labirintą, bet orientuojasi į dar menkai teoriškai aptartus darinius. Jie yra tokie: *emblemata vel symbola, anagrammata, acrostichon seu onomastichon, chronostichon, echo, logogryphus, aequidicum, aenigma, dialogus, cancer seu retrogradum, quadratum, correlativum, proteus, serpentinum carmen, leoninum carmen, polyptoton, scalaris versus, ludus in verbo, obeliscus, rhythmus*. Pačioje šio skyriaus pabaigoje randame prieraišą *admonitio* (perspėjimas): „Discat neopoea artificia poematum dari infinita, ut *clavarum, stellarum* etc. Ego aeternitati *gladium et vexillum* subicio“ („Teišmoksta jaunasis poetas kurti nesuskaičiuojamų eilių pavyzdžių, kaip antai: lazdos, žvaigždės formos ir pan. Aš gi palieku

amžinybei kardo ir vėliavos formos [kūrinius]³⁵. Kaip tik čia autorius ir pateikia du figūrinius tekstus, kurių amžininkai nepranoko, o vėlesni autoriai laikė puikiu figūrinės poezijos pavyzdžiu. Pirmasis iš jų yra kalavijo formos³⁶ (2 pav.):

Io_[r] PolonI_[r]!
Ore serenO
Ampla per arvA
Nectite carmeN_[r]
Nobile nomeN
Ense volantE
SanguinolentiS
Scribite in arviS
Omine faustO
Bistonio suB
Igne coruscI_[r]
Eia_[r] cruentE
Sarmata_[r] TurcaS
Caedito, doneC
Ipsa patentI
Vistula rictV
Sorbeat illoS_[r]
Rex etenim Lechico verus sub Climate VictoR
Exurgit: socio cui Thracum turgidus OrbE
Xerxes terga dedit numero milite feliX_[r]
Strata PoloniS
Turcica frangiT
Robora VictoR
Ense. RefertE_[r]
Nubila_[r] lumeN_[r]
Vltor Deus forti manV
Victo Tyranorum statV
Servet Lechis faustas dieS_[r]

³⁵ *Attica Musa*, p. 59.

³⁶ *Ibid.*, p. 60.

2 pav. Kalavijo figūros tekstas iš Ignaco Krzyżkiewicziaus veikalo *Attica Musa*

Ei, lenkai, šviesiu veidu per plačius laukus pinkite dainą. Žymųjį vardą kardui švytuojant įrašykite į krauju paplūdusią žemę. Esant palankiems ženklams po bistonų ugnimi, nagi, aptiškęs krauju sarmate, kirk turkus, kol pati Vysla plačiais nasrais įsiurbis juos. Juk kyla karalius, tikras nugalėtojas, iš lenkų krašto, nuo kurio pasipūtęs dėl sąjunginkais tapusių trakų kraštų Kserksas, besidžiaugiąs didžiulėmis karinėmis pagėgomis, pabėgo atsukęs nugarą. Nugalėtojas lenkams kardu palaužia turkų karių. Gražinkite, debesys, saulę, Dievas keršytojas, tvirta ranka nugalėjęs tironų valstybę, tesaugo lenkams sėkmingas dienas

Iš pirmųjų ir paskutinių šio figūrinio akrotelesticho raidžių susideda frazė: „Ioannes Sobiescius rex strenuus“ (Jonas Sobieskis, narsus valdovas). Paties eilėraščio pagrindą sudaro trumputis pasakojimas, kaip sekdami valdovą lenkai nugali turkus, kurių bėgantį vadą simbolizuoja persų valdovas Kserksas. Eilėraščiui suteikta kardo forma puikiai atspindi Baroko epochoje taip mėgtą vaizdo ir žodžio sintezę. Kardas visada buvo siejamas su karinėmis dorybėmis, ypač vyriška jėga ir drąsa, taip pat valdžios simbolika (narsus karo vadas Sobieskis), teisingumo vykdymu³⁷ (Sobieskis sumuša tėvynę ketinančius užgrobti priešus), Dievo valios pasireiškimu³⁸ (Sobieskis nugali kitatikius). Kalavijas laikytas ir saulės simboliu³⁹, o ji tuo metu kaip tik buvo laikoma tikrojo tikėjimo – krikščionybės – ženklu. Šiame tekste saulė-kalavijas aiškiai priešinamas turkų simboliui mėnuliui. Krzyżkiewicziaus pateiktą kalavijo figūros tekstą kiekvienas skaitytojas gali interpretuoti ir suprasti savaip: kaip tėvynės gynimo, prieš puolimo bei sunaikinimo simbolį, literatūrinis tekstas gali būti ir teisingumo bei tikėjimo kardo Sobieskio rankoje įvaizdis, galų gale kardas yra paties karaliaus, tikėjimo ir tėvynės gynėjo, metafora.

Svarbu pastebėti, kad šiame figūriniame tekste, atspindėdamas kalavijo sandarą, autorius itin išradingai naudoja metrines sistemas. Tekstas, kaip ir kalavijas, padalintas į dvi pagrindines dalis – geležtę ir efesą. 1–17 eilutės, kurios sudaro kalavijo geležtę, parašytos adonijais. 18–28 eilutės, t. y. efesas, dar suskaidytos: 18–20 eilutės, simbolizuojančios kalavijo skersinį, parašytos hegzametrais, 21–25 eilutės, sudarančios rankeną, adonijais, o 26–28 eilutės, arba buoželė, jau jambiniais dimetrais. Geležtės tekste dominuoja veiksmas, kalbama apie kovą, krauju paplūdusią žemę, raginama kirsti priešą. Efeso tekstas jau statiškas, jame konstatuojamas naujo vado iškilimas, jo pergalė, o kūrinyb baigiamas mintimi, kad naujasis vadas vykdo Dievo valią, kad už kiekvienos pergalės ir vado narsos slypi dar ir dieviškoji ranka, valdanti tą keršto kalaviją.

Kitas netradicinės figūrinės poezijos pavyzdys – vėliavos formos akrostichas⁴⁰ (3 pav.):

³⁷ Vienas iš romėnų teisingumo deivės Justicijos atributų yra kalavijas, kuris turi priminti apie neišvengiamą atpildą įstatymo ir papročių pažeidėjams.

³⁸ Udo Becker, *Simbolių žodynas*, Vilnius: Vaga, 1996, p. 101.

³⁹ *Ibid.*, p. 105.

⁴⁰ *Attica Musa*, p. 61.

In nova non vano sexcenti stemmata plausus
Omne Fama trahit, Lechici dum munera sceptri
Aurea qui capiat, Patriis inventus in arvis
Nobilis a Geticae prostrato robore Lunae,
Nobilis a pleno magnis Dux orbe triumphis.
Et iam Sarmatiae sociis volat aemula campis
Sublimis Fortuna novos trabeata decores,
Sub superas volat usque plagas. Iam Lechicus ales
Occiduos despectat agros ac augure voce
Bistoniis tandem promittit funera regnis.
In patulis Pax errat agris, et Vandalus undas
Eggerit ipse suas, auro ditissima surgunt
Saecula, quae Thracicus motis nec tangat arenis
Contus, nec dubiis confringant fata procellis.
I, Rex, i, quo Te magnus Tuus excitat ardor;
Undique fata favent, Orbis Te Principe crescet
Sarmaticus, primae repetetque insignia famae.

R

E

X

P

O

L

O

N

I

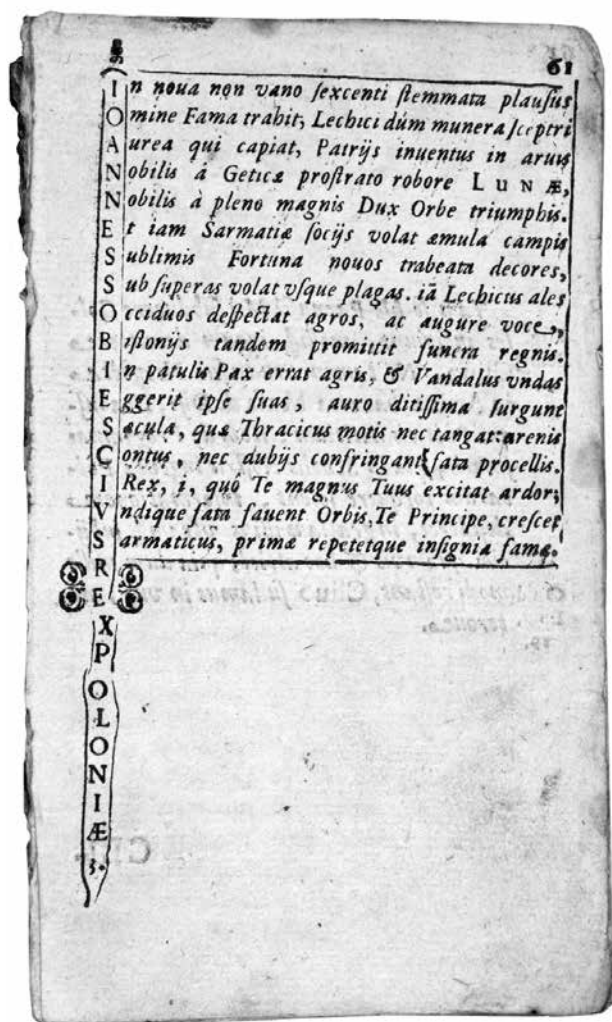
AE

3.

Gandas pranašiškai pina daug plojimų į naujus vainikus, tuo metu, kai gimtojoje šalyje atsiranda vadas, pagarsėjęs tuo, kad nugalėjo getų mėnulio stiprybę⁴¹, pagarsėjęs tuo, kad visame pasaulyje pelnė daug triumfų, tai jis paims pareigas

---

⁴¹ T. y. turkus.

3 pav. Vėliavos figūros tekstas iš Ignaco Krzyzkiewicziaus veikalo *Attica Musa*

lenkiškų aukso skeptrų⁴². Ir jau skrieja aukštai Fortūna, pasidabinusi naujom puošmenom, ji rungiasi su kaimyniniais Sarmatijos laukais⁴³, skrenda iki pat aukšto dangaus. Jau lenkų paukštis⁴⁴ apžvelgia vakarų žemes, ir pagaliau pranašautojo balsu pažada bistonų karalystėms žlugimą. Taika stoja plačiuose laukuose, ir pats Vandalas⁴⁵ plūsta bangomis, ateina aukso turtingiausi aukso amžiai, kurių nepalies

⁴² Taps karaliumi.

⁴³ Rungiasi su kaimyninių kraštų karvedžių šlove.

⁴⁴ Lenkijos herbe pavaizduotas erelis.

⁴⁵ T. y. Vysla.

nei trakiška ietis, sukėlusi karus, nei lemtis nesužeis pavojingom audrom. Eik, karaliau, eik, kur tave šaukia didi tavo drąsa; iš visur tave likimas saugo, tau valdant sarmatų pasaulis klestės ir susigrąžins pirmos šlovės ženklus.

Panašios struktūros, tik labiau išplėtoto siužeto, kūrinėlyje ir vėl kartojama mintis apie karaliaus drąsą mūšio lauke. Tik čia jau hegzametrais surašytame akrostiche rasime daugiau dar Antikos poetų mėgtų klišių (*Fama trahit* – Gandas neša, t. y. sklinda gandas; *auro ditissima saecula* – ateina aukso amžius)⁴⁶, XVII a. nusistovėjusių simbolių (*Getica Luna* – getų mėnulis, t. y. turkai; *Bistonia regna* – bistonų karalystės, t. y. turkų žemės)⁴⁷. Kūrinėlis baigiamas optimistiniu palinkėjimu karaliui, o iš pirmųjų eilučių raidžių susideda frazė „Ioannes Sobiescius, rex Poloniae 3“ (Jonas Sobieskis, Lenkijos karalius III). Kūrinio forma vėl netradicinė ir simbolinė. Juk vėliava siejama su valdžia, drąsa, karine šlove, garbe ir ištikimybe⁴⁸, apima visą *labarum* simboliką⁴⁹. Galima manyti, kad vėliavos figūroje surašytas tekstas yra ir Sobieskio pergalės ženklas (mat Kristaus ar avinėlio laikoma vėliava simbolizuoja prisikėlimą ir tamsybės galių įveikimą), su kuriuo jis kaip Konstantinas Didysis ne tik nugali krikščionybės priešą mūšio lauke, bet ir sustiprina tikrojo tikėjimo pozicijas.

Abu aptarti figūriniai tekstai, tikėtina, parašyti po Jono Sobieskio pasiektos pergalės prie Chotyno 1673 m. Ji neišgelbėjo Lenkijos nuo teritorijų praradimo pagal Bučačo taikos sutartį, tačiau labai sustiprino Sobieskio pozicijas rinkimuose į karaliaus sostą, mat tuomet jis dar buvo Lenkijos didysis etmonas. O pergalės iš tiesų būta įspūdingos: 30 000 jungtinė lenkų ir lietuvių armija sugebėjo nugalėti gerai Chotyno pilyje įsitvirtinčius Huseino pašos turkų karius, kurių būta 35 000. Mūšio nuostoliai taip pat iškalbingi – lenkų žuvo apie 5 000, o priešų net 30 000. Dauguma jų nuskendo traukdamiesi nuo svorio įgriuvus

⁴⁶ Plg.: Horatius Flaccus, *Odes*, I, 2 ir kt.; *Carmen saeculare*; Publius Papinius Statius, *Thebais*, XII, 107, Publius Ovidius Naso, *Metamorphoses*, I, 1.

⁴⁷ Plg.: Mathias Casimirus Sarbievius, *Lyriconum libri IV, epodon liber unus alterque epigrammatum*, Antverpia: Ex officina Plantiniana Balthasaris Moreti, 1632, IV, 4, 13.

⁴⁸ Udo Becker, *op. cit.*, p. 300.

⁴⁹ Konstantinas Didysis prieš lemiamą mūšį su Maksencijumi prie Mulvijaus tilto (312 m.) susapnavo ar pamatė danguje šalia kryžiaus (pagal kitą versiją išgirdo) graikiškus žodžius „ἐν τούτῳ νίκα“, kurie vėliau paplito lotyniškai „in hoc signo vinces“, o vėliau buvo sutrumpinti iki IHS (Lactantius, *De mortibus persecutorum*, XLIV, 5; Eusebius, *De vita Constantini*, I, 28–31.)

lenkų artilerijos pažeistam tiltui per Dnestrą⁵⁰. Chotyno mūšis buvo laimėtas 1673 m. lapkričio 11 d., o Sobieskis išrinktas karaliumi 1674 m. gegužės 19 d. Kadangi *Attica Musa* pasirodė kaip tik tais metais, tikėtina, kad vadovėlio autorius šiuos figūrinius tekstus pritaikė ir paskyrė ką tik išrinktam valdovui.

KRZYŹKIEWICZIAUS EILĖS – FIGŪRINĖS POEZIJOS ETALONAS

Vos pasirodęs Krzyżkiewicziaus veikalas *Attica Musa* tapo populiarus ir imtas skaityti bei studijuoti ne tik pijorų, bet ir kitų vienuolių mokyklose. Ne viename XVII–XVIII a. retorikos paskaitų rankraštyje mūsų aptarti Krzyżkiewicziaus figūrinės poezijos pavyzdžiai buvo nurodomi kaip tam tikro figūrinio tipo teksto etalonas ir sektini pavyzdžiai⁵¹. Įdomu tai, kad retorikos paskaitų užrašuose kalavijo formos tekstas kartojamas toks, koks pateiktas *Attica Musa* veikale, o vėliavos formos tekstų esama ir kitokių – ne tik istorinio, bet ir religinio turinio.

Kaip mūsų mintis iliustruojantį pavyzdį pateiksime du rankraščius. Pirmasis – Čartoriskių bibliotekoje Krokuvoje saugomas Kražių kolegijos retorikos studentų kūrinių rinkinys (1695) *Fructus horni meditationis rhetoricae (Metinis retorinės meditacijos derlius)*⁵². Paskutinė jo dalis „Ludi Camoenales [...], sive lusus multiplicis poeseos [...]“ („Kamėnų mokykla, arba įvairialypės poezijos žaidimai“) skirta artificiozinei poezijai. Iš viso rankraštyje pateikti 14 žanrų ir formų: satyra, leoninas, įvairių formų serpentiniai, ekloga, vėliavos formos akrostichas, mįslės, rato, saulės, kvadrato, rombo formų tekstai, labirintas, muzikinė daina (*carmen musicum*), aidas (*echo*), piramidė. Sudėtingą ir įmantrų šiame rankraštyje esantį religinio turinio vėliavos formos akrostichinį kūrinių veikiausiai ir bus įkvėpęs Krzyżkiewicziaus pateiktas pavyzdys. Tokią mintį paremia faktas, kad Kražių kolegijos bibliotekoje šio autoriaus veikalo tikrai būta⁵³.

⁵⁰ Źr. Damian Orłowski, *Chocim 1673*, Warszawa: Bellona, 2007.

⁵¹ Ne vieną tokią rankraštinę retoriką iš Lenkijos bibliotekų savo veikale yra nurodęs Piotras Rypsonas. Plačiau žr. Piotr Rypson, *op. cit.*, p. 167, 300–301.

⁵² BCz 1866 IV: *Fructus horni meditationis rhetoricae Crosis ab academicis Societatis fusi [...]* anno 1695.

⁵³ Sąrašas saugomas Lietuvos valstybės istorijos archyve, Vilniaus švietimo apygardos dokumentų kolekcijoje (fondas nr. 567, aprašas 2, byla 55).

Kitas pavyzdys – rankraštinis retorikos paskaitų kursas iš Panevėžio pijorų vienuolyno mokyklos, dabar saugomas Baltarusijos nacionalinėje bibliotekoje⁵⁴. Rankraštis pavadintas „Laurea triplex de Parnassi culmine bene meritatum frontium avitum Białozorianum caput perenni gratitudine coronans, in fructus quoque grati pectores Dąbscianaе arbori fertilescens in Ponezvesensi Athaeneo Scholarum Piarum anno labore contexta atque praeambulis incipientibus in usu perfectis accommoda, in subsidiis omnibus auxiliaris 1731 in 1732“ („Trigubas laurų vainikas nuo Parnaso viršūnės garsios giminės ainio Bialozoro galvą amžinu dėkingumu puošiantis; taip pat turtingas vaisių [vainikas] nuo mielo Dembskio medžio, Panevėžio pijorų Atenėjyje per metus supintas ir pritaikytas pradedantimes geriausiems, pagalbinis visiems 1731–1732 m.“). Jau pats pavadinimas yra nuroda į 1727 m. Panevėžyje įsikūrusių pijorų istoriją. Mat juos čia įkurdino rankraščio pavadinime minimi Vilniaus kapitulos kanauninkas Kristupas Bialozoras (Krzysztof Białozor, mirė 1741) ir Bernatonių seniūnas Kristupas Dembskis. Pastarasis buvo įpareigojęs dar ir išlaikyti pijorų gimnaziją. Tad rankraštis atspindi Lietuvos pijorų istoriją, o jame pateikti tokie patys kaip ir Krzyżkiewicziaus vadovėlyje kalavijo ir vėliavos figūrinės poezijos pavyzdžiai liudija tokios literatūros svarbą mokant studentus to meto poezijos meno paslapčių.

Krzyżkiewicziaus veikalas *Attica Musa* neprarado reikšmės iki pat XVIII a. vidurio, o jo pateikti figūrinės poezijos pavyzdžiai turėjo įtakos tolesnei XVII–XVIII a. artificiozinės poezijos raidai.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

RANKRAŠČIAI

BCz 1866 IV: Fructus horni meditationis rhetoricae Crisis ab academicis Societatis fusi [...] anno MDCXCV [1695].

MNB RRSS 091/108: Laurea triplex de Parnasi culmine bene meritatum frontium avitum Białozorianum caput perenni gratitudine coronans, in fructus quoque grati pectores Dąbscianaе Arbori fertilescens in Ponezvesensi Athaeneo Scholarum Piarum anno labore contexta atque praeambulis incipientibus in usu perfectis accommoda in subsidiis omnibus auxiliaris 1731 in 1732.

⁵⁴ Sign. 091/108.

- VUB RS F 3-2087: I. Breve artis poeticae compendium anno 1680 in Alma Vilnensi universitate poetis traditum academicis per a[dm]odum r[everendum] magistrum Vincentium Kościuszko, scriptum vero per me Ioannem Vladislaum Paściszewski.
- VUB RS F 3-2188: I. Tyrocinium eloquentiae Matthiae Troyniewicz sub Michaelle Sufficzyński magistro poseos, Vilnae, Anno D. 1694.
- VUB RS F 3-2199: [Poetica, XVII a. pab.].
- VUB RS F 3-1395: [Poetica, XVII-XVIII a.].
- VUB RS F 3-2209: [Rhetorica, XVIII a.].

SPAUSDINTI ŠALTINIAI

- BALBINUS BOHUSLAUS, *Verisimilia humaniorum disciplinarum seu iudicium privatum de omni litterarum (quas humaniores appellant) artificio [...]*, Lipsiae, 1687.
- FORTI ANTONIUS, *Miles rhetoricus et poeticus seu artis rhetoricae et poeticae compendium*, Dilingae: Apud I. C. Bencard, 1691.
- KOCHOWSKI WESPAZJAN, *Dzieło boskie albo pieśni Wiednia wybawionego*, Kraków: W Drukarni Woyciecha Goreckiego, I. K. M., 1684.
- [KRZYŻKIEWICZ IGNATIUS], *Attica Musa Thitorem et Hyampeum, Parnassi colles, ultro et citro pervolans, seu epitome artis poeticae authore p[at]re Ignatio a S[an]cto Francisco religionis P. M. D. Scholarum Piarum Anno Symbolico / VICTOR, DIVES opVM sIt / Rege Ioanne PoLnVs*, Cracoviae: Apud Albertum Gorecki, S. R. M. Typ., 1674.
- LUBOMIRSKI STANISŁAW HERAKLIUSZ, *Muza polska na tryumfalny wjazd Najjaśniejszego Jana III. Po dwuletniej elekcji na szczęśliwą koronację z Marsowego Pola do Stołecznego Miasta Krakowa*, Kraków, 1674.
- [PASCHASIUS A SANCTO JOHANNE EVANGELISTA], *Poesis artificiosa: cum sibi praefixa perfacili manu ductione ad Parnassum, tam veterum, quam recentiorum poetarum autoritate studiose elaborata*, Herbipoli: Chaleographieo Eliae Michaelis Zinck, typogr. Aulico Academici, 1668.
- PONTANUS JACOBUS, *Institutio poetica*, Coloniae: Sumptibus Bernardi Gualtheri, 1609.
- [RACHTAMOVIVS IOANNES CYNERSKI], *Dilectus Christi discipulus a M. Ioanne Cynerski Rachtamovio, Coll. Maiore eloquen. Professore Tyliciano, in orato Pietatis Academico, officioso encomio celebratus, et per illustrib[us] ac magnanimis iuvenibus d. Ioanni Sobieski, d. Ioanni comiti ab Ostrorog, debiti honoris ergo pro Sacro Xenio d.d.cq.*, Cracoviae: In officina Christophori Schedelii, S. R. M. typog. [1642?].
- SARBIEVIUS MATHIAS CASIMIRUS, *Lyricorum libri IV, epodon liber unus alterque epigrammatum*, Antverpiae: Ex officina Plantiniana Balthazaris Moreti, 1632.
- Teatrinis vieno akto veikalas, skirtas iškilmingai dienai, švenčiamai mokyklose šių 1783 metų spalio mėnesio 12 dieną, sukakus šimtmečiui, kai prie Vienos, vadovaujant Lenkijos karaliui Jonui III [Sobieskiui], buvo pasiekta pergalė prieš turkus, iš sen. lenkų k. vertė Asta Vaškeliėnė*, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 37: *Naujausi liuanistikos atradimai ir šiuolaikinė istorinė vaizduotė*, 2015, p. 279–313.

LITERATŪRA

- BECKER UDO, *Simbolių žodynas*, Vilnius: Vaga, 1996.
- CZARNIECKA ANNA, *Nikt nie słucha mnie za życia... Jan III Sobieski w walce z opozycyjną propagandą (1684–1696)*, Warszawa: Neriton, 2009.
- CZARSKI BARTŁOMIEJ, *Stemmaty w staropolskich ksiązkach, czyli rzecz o poezji heraldycznej*, Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012.
- DUPONT PHILIPPE, *Pamiętniki historii życia i czynów Jana III Sobieskiego*, opracował Dariusz Milewski, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2011.
- DZIECHCIŃSKA HANNA, „Panegiryk“, in: *Słownik literatury staropolskiej*, red. Teresa Michałowska [et al.], Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990, p. 616.
- ERNST ULRICH, *Carmen figuratum: Geschichte des Figurengedichts von den antiken Ursprüngen bis zum Ausgang des Mittelalters*, Köln [u. a.]: Böhlau: 1991.
- GAWARECKI SEBASTIAN, *Diariusz drogi. Podróż Jana i Marka Sobieskich po Europie*, opracowanie i wstęp Marek Kunicki-Goldfinger, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2013.
- HIGGINS DICK, *Pattern Poetry. Guide to an Unknown Literature*, Albany NY: State University of New York Press, 1987.
- KLIMASZEWSKI BOLESŁAW, *Jan III Sobieski w literaturze polskiej i zachodnioeuropejskiej XVII i XVIII wieku*, Kraków: Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1983.
- KOMASARA IRENA, *Jan III Sobieski – miłośnik ksiąg*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982.
- KOROTAJ WŁADYSŁAW, „Dynamika rozwoju piśmiennictwa polskiego od połowy XVI do końca XVII wieku“, in: *Wiek XVII – Kontrreformacja – Barok. Prace z historii kultury*, red. Janusz Pelc, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970, p. 275–290.
- KOSSOWSKI MACIEJ DARIUSZ, „Symbolika herbu Janina Jana III Sobieskiego w kontekście sytuacji polityczno-społecznej Rzeczypospolitej II połowy XVII wieku“, in: *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego (Seria nowa)*, t. 2, 1995, p. 89–120.
- Marszałek i Hetman Koronny Jan Sobieski*, red. Dariusz Milewski, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2014.
- MILEWSKA-WAŻBIŃSKA BARBARA i GÓRSKA MAGDALENA, *W teatrze życia i sławy Jana III Sobieskiego, czyli widowisko wilanowskie*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2010.
- NOWASZCZUK JAROSŁAW, *Difficillimum poematis genus. Jezuicka teoria epigramatu*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2013.
- ORŁOWSKI DAMIAN, *Chocim 1673*, Warszawa: Bellona, 2007.
- PATIEJŪNIENĖ EGLĖ, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Poesis artificiosa: between Theory and Practice, (Neo-Latin Studies / Neulateinische Studien)*, eds. Agnieszka Borysowska, Barbara Milewska-Ważbińska, Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2013.

- Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa: PAN, 1970, t. 15.
- Primus inter pares. Pierwszy wśród równych, czyli opowieść o królu Janie III*, redakcja Dominika Walawender-Musz, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2013.
- RYPSON PIOTR, *Obraz słowa. Historia poezji wizualnej*, Warszawa: Akademia Ruchu, 1989.
- RYPSON PIOTR, *Piramidy, słońca, labirynty. Poezja wizualna w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Warszawa: Neriton, 2002.
- Sarmacka pamięć. Wokół bitwy pod Wiedniem*, pod red. Bugusława Dybasia, Aloisa Wol-dana i Anny Ziemełwskiej, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2014.
- ŚLIZIŃSKI JERZY, *Jan III Sobieski w literaturze narodów Europy*, Warszawa: MON, 1979.
- TARGOSZ KAROLINA, *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012.
- Ut pictura poesis / ut poesis pictura. O związkach literatury i sztuk wizualnych od XVI do XVIII wieku*, pod redakcją Alicji Bielak, opieka naukowa Paweł Stępień, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2013.
- VAŠKELIENĖ ASTA, „Pergalės prie Vienos literatūriniai atgarsiai XVIII a. Lietuvoje“, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 37: *Naujausi lituanistikos atradimai ir šiuolaikinė istorinė vaizduotė*, 2015, p. 279–313.
- WIDACKA HANNA, *Jan III Sobieski w grafice XVII i XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1987.
- WIDACKA HANNA, *Lew Lechistanu*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2010.
- WÓJCIK ZBIGNIEW, *Jan Sobieski 1624–1696*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983.

Verses in Honour of John Sobieski: The Possibilities of Figurative Poetry in the Seventeenth Century

Summary

John III Sobieski, King of Poland and Grand Duke of Lithuania, was the addressee of probably the largest number of dedications of occasional works in seventeenth-eighteenth-century Lithuania and Poland. Such an outburst was triggered by important victories achieved by this ruler: the Battle of Khotyn in 1673 and especially the victory against the Turks in the Battle of Vienna in 1683. The latter prevented the march of the Turks to Europe and therefore John III Sobieski was called not just a courageous military leader, but also a defender of Christianity and faith.

One of the more inventive ways of panegyric writing that demanded special skills and ingenuity of authors was figurative poetry. Born in Antiquity and not forgotten in the Middle Ages, figurative poetry (*carmen figuratum*) was as though reborn and flourished in the Baroque epoch. Thanks to that the qualities of figurative poetry were discussed and studied in theoretical works of that time. One of the most important among such works was the textbook *Poesis artificiosa* by the Carmelite monk Paschasius (1637–1692) published in Würzburg in 1668.

The paper discusses and analyzes figurative acrostic works dedicated to John Sobieski, which were published not as individual panegyric texts but were integrated into works of diverse nature. The paper focuses on two texts, one in the shape of a sword and one shaped like a flag, by the Piarist monk Ignacy Krzyżkiewicz (1640–1695) published in the textbook of literary theory *Attica Musa* (Krakow, 1674). They are an excellent reflection of the synthesis of image and word that was so common in the Baroque epoch. Krzyżkiewicz's text in the shape of a sword is an acrotelestatic: the opening and closing letters of its lines form the words 'Ioannes Sobiescius rex strenuus' (Jan Sobieski, a courageous ruler). The poem itself is based on a very short story about how the Poles, led by their ruler, defeat the Turks whose fleeing commander is symbolised by the Persian ruler Xerxes. The readers are free to interpret and understand the figurative content of the poem in a personal way. The sword may be seen as a symbol of defence of the homeland, or of an attack on and annihilation of the enemy, or maybe the literary text can serve as the image of the sword of

justice and faith in Sobieski's hand. Finally, the sword is a metaphor of the king himself, of the defender of faith and homeland. In the flag-shaped acrostic the first letters form the words 'Ioannes Sobiescius, rex Poloniae 3' (John Sobieski, King of Poland III). It reiterates the idea of the king's courage on the battlefield. One might assume that the text written in the shape of a flag is the symbol of Sobieski's victory with which he, like Constantine the Great, not only defeated the enemy of Christianity on the battlefield, but also consolidated the positions of the true faith.

As soon as it appeared, Krzyżkiewicz's work *Attica Musa* became popular and was read and studied not only by the Piarist monks but also in the schools of other religious orders. In a number of seventeenth-eighteenth-century manuscripts of lectures in rhetoric the examples of Krzyżkiewicz's figurative poetry were pointed out as models of a certain type of a figurative text and an example to follow. There can be no doubt that this work influenced further development of seventeenth-eighteenth-century artificial poetry.